

Швиденко О.О.*Харківський національний університет будівництва та архітектури
(вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна; e-mail: lgadocomomo@gmail.com)***БУДИНОК НАРКОМПРАЦІ У ХАРКОВІ, ЯК ОБ'ЄКТ КУЛЬТУРНОГО НАДБАННЯ
УКРАЇНИ**

Метою статті було розглянути Будинок Наркомпраці у м. Харкові, комплексно, як частини архітектурної спадщини України, яку необхідно зберегти для нащадків. На основі дослідження літературних джерел, архівних і картографічних матеріалів, проектної документації на будинок, та його натурних досліджень була простежена історія її створення, проаналізований сучасний стан пам'ятки та визначені якості, завдяки яким пам'ятка набула культурної цінності. Грунтуючись на цих матеріалах, та харківському досвіді по реставрації пам'яток 1920-х – 1930-х років був сформульований предмет охорони пам'ятки архітектури – Будинку Наркомпраці. У підсумках було зазначено, що сьогоднішня форма одного з основних документів облікової документації на пам'ятку архітектури не включає рекомендації по її подальшому збереженню, обмежуючи дослідника, що обстежує пам'ятку, юридично зафіксувати лише можливість запобігти нанесенню шкоди її автентичним елементам.

Ключові слова. Будинок Наркомпраці, С.П. Тимошенко, архітектурна спадщина, модернізм, ознаки українського модерну, облікова документація на пам'ятку, предмет охорони пам'ятки архітектури.

Вступ. У 1980-х роках архітектори Харкова провели значну роботу, виявивши та склавши довідки про основні архітектурні об'єкти міста, особливу увагу звернувши на будинки, що були побудовані у першій чверті ХХ століття. Для того часу, це був титанічний труд, на базі якого були пізніше проведені наукові дослідження та узагальнення. За 35-річчя, що пройшло з того часу, було опрацьовано значну кількість відповідних архівів, знайдено багато краєзнавчого матеріалу, проведено наукові дослідження, які стосувались як стилістичного узагальнення польових досліджень, так і інших аспектів архітектурної творчості цього періоду [1]. Нажаль облікова документація більшості архітектурних пам'яток продовжує ґрунтуватись на матеріалах, що були зібрані першими дослідниками.

Між тим за цей час змінилась держава, у якій розташована спадщина, значно змістились акценти в визначенні цінності історичного надбання. Наприклад, у 1980 році важливим бонусом для харківської архітектурної пам'ятки за адресою вул. Мироносицька №1 було те, що у ній розташовувалась одна з структур Харківського обкому ЛКСМ. Вона була зареєстрована як

Обком ЛКСМ, хоча офіційна адреса цієї організації значилась за іншою адресою. Сьогодні ця інформація виглядає малозначущою для пам'ятки; з часом стало зрозуміло, що головним є те, що вона будувалась (або добудовувалась) для Наркомату праці УСРР, тому її назва закріпилася як Будинок Наркомпраці.

Тому важливо провести додаткові дослідження, які б осучаснили матеріали, на яких ґрунтується процес збереження пам'яток [2].

Метою цієї статті стало розглядання пам'ятки, розташованої за адресою вул. Мироносицька № 1, комплексно, як частини архітектурної спадщини України, яку необхідно зберегти для нащадків.

Матеріали і методи досліджень. В основі дослідження лежать матеріали з літературних джерел, які можна розділити на краєзнавчі дослідження, праці з історії та теорії архітектури, харківські довідники різних років; архівні матеріали будівельних служб міста 1910-х – 1920-х років. Додатково були залучені картографічні матеріали різних років, які дозволили доповнити літературні джерела і методом синтезу відтворити припущення щодо створення об'єкта.

Аналіз іконографії об'єкта, візуальне натурне обстеження будівлі та дослідження

проектної документації на пам'ятку дозволили визначити ступінь втрат деталей, змоделювати його вигляд на момент здачі в експлуатацію та оцінити його вплив на формування української постреволюційної архітектури.

Результати дослідження. У матеріалах перших дослідників, з посиланням на статтю «Архитектурная жизнь Харькова» [3], датою утворення Будинку Наркомпраці значиться 1925 рік, а автором будинку - П.В. Кушнар'єв. У цій статті також наведено фотографією зведеного, але недобудованого на цей час об'єкта. З іншого боку, у результаті досліджень видатного українського дослідника архітектури В.В. Чепелика автором цього будинку був названий відомий український архітектор С.П. Тимошенко, ім'я якого за радянських часів замовчувалося з ідеологічних причин [4].

Харківські краєзнавці дослідили, що Сергій Прокопович Тимошенко після революції 1917 року був відомий як політичний діяч; він був членом Центральної ради і деякий час – губернським комісаром Харківщини, уповноваженим українського уряду на переговорах з урядом Війська Донського для координування спільних антибільшовицьких військових операцій. У 1919 році він поїхав з Харкова у командировку і вже не зміг повернутись. В 1921 році після обшуку його квартири, його архів у обсязі двох вантажівок, у тому числі й усі креслення його конструкторського бюро-майстерні, були вивезені у невідомому напрямку [5]. Зважаючи, що були вивезені результати 12-річної праці С.П. Тимошенка по дослідженню українського архітектурного стилю, відомий харківський етнограф Микола Федорович Сумцов відразу ж почав шукати куди буди вивезені архіви, але усі його пошуки були марними. Більше жодних згадок про місцезнаходження матеріалів з харківського архіву С.П. Тимошенка виявлено не було.

Між тим порівняльний аналіз архітектурних творів харківського періоду С.П. Тимошенка доказує, що у будинку по вул. Мироносицькій № 1 простежуються прийоми, що були використані автором у

інших творах. Особливо це видно на фотографії 1943 року, де наявні деталі фасадів, втрачені у 1960-х – 1970-х рр. [6].

Для вирішення цього розходження необхідно було визначитись, коли розпочалось будівництво будинку, відштовхуючись від факту його існування у 1925 році. Архіви головного управління архітектури та містобудування виконкому Харківської обласної ради народних депутатів доказують, що у період 1918 – 1924 років будівництво громадських об'єктів було зупинено. У другій половині 1925 року відбулись перші роботи, але будівельні міцності Харкова були вкрай обмежені, навіть головні будинки Харкова у 1925 році лише перебудовували й надбудовували. Тож можна припустити, що для Наркомату праці використали недобудований об'єкт.

З іншого боку жодних доказів, що будинок було здано до експлуатації саме у 1925 році, також не виявлено. Згідно з довідником «Весь Харків», за 1925 рік Наркомат праці ще містився у Палаці праці – доходному будинку на площі Конституції (тоді пл. Тевелева) у кв. 61 та 47. І лише у наступному довіднику, що побачив світ у 1928 році, народний комісаріат праці значиться по вул. Раднаркомівській № 1. Дослідник Д.М. Вітченко зазначає 1927 рік як рік будівництва Будинку наркомпраці [6].

Адреса будинку декілька разів змінювалась – у 1930-х роках будинок вже мав адресу вул. Раднаркомівська № 3; а у післявоєнний період отримав теперішню адресу – вул. Мироносицька (тоді вул. Дзержинського) №1. Це додатково свідчить, що квартальна забудова, яку зараз фіксує будівля, склалась пізніше, ніж була побудована будівля.

Сучасна назва вулиць Жон Мироносиць та Мироносицької, на розі яких стоїть Будинок Наркомпраці, пов'язані з кладовищем, закритим у 1840-х рр. На території кладовища існувала Хрестовоздвиженська церква жон-мироносиць (підірвана у 1930 р.). Територія навколо церкви у середині XIX – на початку XX століття мала назву Мироносицька площа (з 1924 по 1932 рр. – Комсомольська площа). У ті часи сучасна вулиця Жон Мироносиць починалась від вул. Чернишевського (тоді - Чернишова) і

вела до вул. Пушкінській (тоді - Німецькій). Ця вулиця змінила декілька назв, але з 1896 року вулиця мала назву Мироносицький провулок. З середини 1920-х років вулицю почали називати Раднаркомівською через те, що на ній містився Раднарком УСРР.

До 1917 року вулиця не перетиналась з Сумською, існував лише вузький не мощений проїзд по двору Парафіяльного училища. І хоча міська влада постійно розглядала ідею продовження провулку до вулиці Сумській, що відбилось на деяких картах міста, але за відсутності зливової каналізації та іншого впорядкування дороги проїзд постійно перекривався, щоб уникнути забруднювання магістралі Сумської вулиці. Лише після введення до експлуатації у 1925 році Будинку Наркомпраці було вирішене питання організації вулиці як інженерного об'єкту [7, 8].

Два будинки, які були побудовані у середині XIX століття, і чие місцеположення було точно зафіксовано на сучасних картах, можуть допомогти зорієнтуватись у тогочасному плануванні.

Головна будівля Парафіяльного училища (Костюринського) існувала до літа 1983 року, коли була розібрана при розширенні скверу Перемоги. Вона була побудована у 1865 році на кошти купця Костюрина, головним фасадом виходила на вул. Сумську. Тому Парафіяльне училище, через двір якого проходив проїзд, мало адресу Сумська, 34.

Початок непарної сторони вулиці Мироносицької фіксували будинки колезького радника Б.І. Снарського (вул. Мироносицька №№ 1,3 і 5). Один з цих будинків, за адресою Мироносицька № 3, існує і зараз. За розвідкою Т.В. Тихомірової, з 1901 року територія Парафіяльного училища стала наскрізною і виходила як на вул. Сумську, так і на вул. Мироносицьку [9]. Довідник «Весь Харків за 1916 рік» зазначає, що на вул. Мироносицькій № 1 міститься Парафіяльне училище [10].

У архіві до Харківської міської управи збереглося звернення 1915 року зняти план дворового місця 1-го вищого по-

чаткового училища [11]. Отриманий документ міг бути першим кроком при підготовці проектної документації до будівництва нового корпусу.

Зважаючи, що у доробку С.П. Тимошенка вже були проекти учбових закладів, а в 1914 році закінчилось будівництво одного з них, можна припустити, що архітектору замовили новий корпус 1-го вищого початкового училища, який не встигли добудувати через революційні події. І вже у 1925 році інший інженер добудовував цей будинок під адміністративну функцію.

Нажаль, про інженера-хіміка Павла Васильовича Кушнарєва ми знаємо лише те, що він працював у Харкові дуже невеликий проміжок часу, і у районі 1925 року проживав майже у дворі будівництва на вул. Сумській (тоді вул. К. Лібкнехта) № 36 [12]. Інші його роботи, окрім Будинку Наркомпраці, нам невідомі.

Про сучасний стан Будинку Наркомпраці можна навести наступні відомості:

- завдяки розташуванню будинку біля скверу Перемоги (колишня Мироносицька площа) будівля входить до візуального басейну головної вулиці історичного міста – вулиці Сумській. Пам'ятка розташована на розі вулиць Жон Мироносиць та Мироносицької, її баштоподібний об'єм фіксує перетин вулиць і відіграє роль акценту у навколишньому середовищі. Масивна 4-х поверхова будівля задає масштаб кварталу та навколишнього району.
- будинок Наркомпраці представляє собою П-подібний корпус, повернутий зовнішнім боком середньої частини до вулиці Жон Мироносиць. Внутрішній курдонер формує простір двора. Будинок чотирьохповерховий з цокольним поверхом та двома додатковими приміщеннями у різних за архітектурою баштах, що симетрично містяться над перетинами корпусів. Планувальна система будинку – коридорна, однак корпус, що виходить на вулицю Мироносицьку має двостороннє розміщення приміщень, а інші корпуси – одностороннє.
- значення фасадів будинку нерівнозначне – головними фасадами сьогодні є ті, що

виходять на вулиці Жон Мироносиць та Мироносицьку. У будинку 2 парадних входи з вулиці Жон Мироносиць та Мироносицької, але великий вестибюль є тільки перед сходами, що виходять на Мироносицьку.

- за стилістичними ознаками об'єкт представляє собою перехідну архітектуру від українського модерну до модерністських пошуків. Фасади, що виходять на вулиці, оштукатурені. Головним елементом архітектурного декору головних фасадів будинку є лопатки зі стилізованим доричним ордером, що тягнуться на висоту 2-4 поверхів. Прикрасою будинку довгий час були вікна з характерним малюнком віконних рам (рис. 1), які зараз залишились лише на дворових фасадах (рис. 2). Ознаками українського модерну є шестикутні вікна 4-го поверху, шестикутні вхідні портали, в інтер'єрах 4-го поверху збереглись шестикутні дверні отвори. Баштові об'єми будинку при будівництві також мали шатрові завершення. До характерних елементів українського модерну можна віднести огороження сходових клітин, малюнок автентичних віконних рам вбиралень, дерев'яні сходи на горище, двері горищного входу (рис. 3). Облицювання дворових фасадів імітує залізобетонний каркас з заповненням з червоної цегли.

Рис. 1. Вул. Мироносицька, 1. 1980-ті рр. Фото з архіву відділу охорони пам'яток архітектури Департаменту містобудування та архітектури ХОДА.

Рис. 2. Фрагмент дворового фасаду. 2013 р. Фото Швиденко О.О.

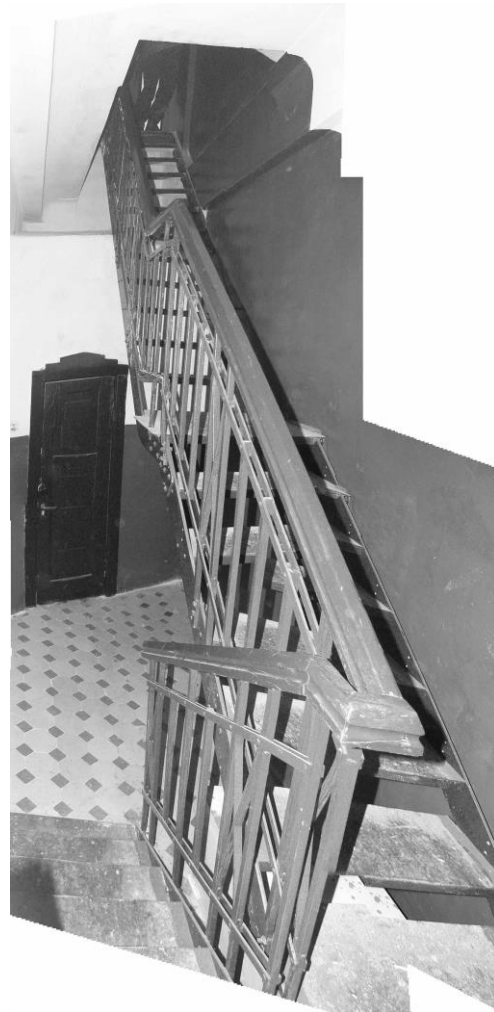

Рис. 3. Сходи на горище кутової башти. 2013 р. Фото Швиденко О.О.

- будинок Наркомпраці зберіг своє об'ємно-просторове рішення, але втратив значну кількість деталей, які демонстрували його своєрідність. Приблизно у 1970-х роках були винищені балкони, що становили потенційну загрозу під час масових свят, після чого було перероблено архітектуру завершення кутової башти, що мало виступаючи еркери з шатровими завершеннями. Під час поточних

ремонтів поступово змінювались перегородки, проводились заміни внутрішніх дверей у будинку.

- у 2013 році відбувся ремонт вуличних фасадів за затвердженим проектом. Автентичні дерев'яні вікна були в аварійному стані, у деяких приміщеннях вже були встановлені металопластикові вікна. У результаті авторами проекту було прийняте нелегке рішення замінити усі дерев'яні вікна, що виходили на вуличні фасади, на металопластикові.
- загальний технічний стан об'єкту – у цілому задовільний. Будівля є капітальною, з несучими стінами з глиняної цегли. Перекриття за візуальним оглядом – монолітні залізобетонні. Дах скатний, металевий, по дерев'яним кроквам. Проблему становлять вікна, які з вулиці замінені на металопластикові з новим малюнком, а автентичні дерев'яні вікна, що збереглись, знаходяться у незадовільному стані.

Висновки. Підводячи підсумки дослідження можна зазначити, що культурної цінності як пам'ятка Будинок Наркомпраці набув через те, що показує етап пошуків нових шляхів в післяреволюційній архітектурі. Це один з небагатьох реалізованих прикладів у місті Харкові, коли у одному будинку намагались поєднати риси українського народного житла і естетику залізобетонної конструкції. Пам'ятка відповідає критерію автентичності через те, що значною мірою зберегла свою форму, матеріально-технічну структуру, а також роль у навколишньому середовищі.

Але нагальним питанням для Будинку Наркомпраці є заміна автентичних дерев'яних вікон, що знаходяться у незадовільному стані. Зберегти ці елементи без заміни первісного матеріалу неможливо, але існує і проблема з реставрацією: масове відтворення дерев'яних елементів 1920-х – 1930-х рр. на початку XIX століття стало значною проблемою через те, що деревина того ж сорту та якості, яка використовувалась на початку XX століття, сьогодні є досить дорогим, часто імпортним матеріалом, який після відтворення вікон за старими зразками вимагає постійного догляду, чим

значно програє сучасним матеріалам і технологіям. Тому, щоб запобігти стихійній заміні вікон на дешевий варіант з металопластику, у предметі охорони було прописано, що збереженню підлягає «малюнок та пропорції дерев'яних елементів будинку: вікон головного і дворового фасадів, у тому числі вікон у вбиральнях, вхідних порталів та тамбурів».

Предметом збереження пам'ятки у обліковій документації були описані також усі збережені автентичні риси пам'ятки. Але рекомендація про відновлення еркерів та даху кутової башти, які є важливим елементом будівлі, так і залишилась вербальним побажанням орендарям будівлі через те, що у тій формі, яка сьогодні затверджена для паспорта на об'єкт культурної спадщини, одного з основних документів облікової документації, немає розділу, який би фіксував рекомендацій по подальшій роботі з пам'яткою. Сучасна форма облікової документації обмежує дослідника, що обстежує пам'ятку, надаючи можливість юридично зафіксувати лише можливість запобігти нанесенню шкоди її автентичним елементам.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Акмен, І. Р. Архітектурна просвіта у середовищі української художньої еміграції (20-30-ті рр. XX ст.) [Текст] / І. Р. Акмен // Науковий вісник будівництва. – 2018. – Т. 91, №1. – С. 45-54.
2. Антоненко, Н.В. Памятниксохранная деятельность в нидерландах и объекты современной архитектуры [Текст] / Н.В. Антоненко // Науковий вісник будівництва. – 2018. – Т. 91, №1. – С. 11-20.
3. М-ский А. Архитектурная жизнь Харькова [Текст] / А. М-ский // Современная архитектура. – 1926. - №1. – С. 21-22.
4. Чепелик, В. Український архітектурний модерн. [Електроний ресурс] / В. В. Чепелик – Режим доступу: http://www.alyoshin.ru/Files/publika/4enelik/4enelik_13.html#tim – 10.9.2018 р. – Загл. з екрану.
5. Раенко, Л.В. Архітектор С.П. Тимошенко и Харьков [Текст] / Л.В. Раенко // Праці пам'яткознавців. Ювілейна збірка наукових статей з пам'яткоохоронної роботи. – Х.: Курсор, 2012. – Випуск 2. – С. 159 – 167.

6. Вітченко, Д.М. Український традиційний контекст в архітектурному доробку С. П. Тимошенка харківського періоду творчості [Текст] / Д. М. Вітченко // [Сучасні проблеми архітектури та містобудування](#). - 2017. - Вип. 47. - С. 30-42.
7. Тихомирова Т. Улица Совнаркомовская / Т. Тихомирова // Слобода. – № 2, январь 1994 года. [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <https://ngeorgij.livejournal.com/23485.html/> – 10.9.2018 р. – Загл. з екрану.
8. ДАХО ф.45., оп. 1, д. 1599. Документи о пробивке улицы на участке между Сумской и Чернышевской улицами со схемами генплана. 1865-1870 гг. Схема (копия) 1870 г. 1890 г.
9. Т.В. Тихомирова: дома на Сумской [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://the-past.inf.ua/list-2-3-5.html> – 10.9.2018 р. – Загл. з екрану.
10. Весь Харьков на 1916 г.: справочная книга / Изд. От [Е.С. Элькин](#). – Харків: Типография «Печатник», 1916. – разд.паг.
11. ДАХО, ф.45, оп. 4, т.7, спр. 12991. О съемке плана дворового места 1го высшего начального училища по ул. Сумской, 34. 1915 г.
12. Весь Харьков на 1925 г.: справочная книга. – Харків: Коммунист, 1925. – разд.паг.

Швыденко О.А. ЗДАНИЕ НАРКОМАТА ТРУДА В ХАРЬКОВЕ, КАК ОБЪЕКТ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ УКРАИНЫ. Целью статьи было рассмотрение Здания наркомата труда в г. Харькове, комплексно, как часть архитектурного наследия Украины, которое необходимо сберечь для потомков. На основании исследования литературных источников, архивных и картографических материалов, проектной документации на здание и его натуральных исследований была прослежена история его создания, проанализировано современное состояние памятника и определены характеристики, благодаря которым памятник получил культурную ценность. Базируясь на этих материалах и харьковском опыте по реставрации памятников 1920-х – 1930-х годов, был сформулирован предмет охраны памятника архитектуры – Здания наркомата труда. В выводах было отмечено, что сегодняшняя форма основных документов учетной документации на памятник архитектуры не включает рекомендации по его дальнейшему сохранению, ограничивая исследователя, который изучает памятник, юридически зафиксировать только возможность предотвратить нанесение вреда его аутентичным элементам.

Ключевые слова: Здание наркомата труда, С.П. Тимошенко, архитектурное наследие, модернизм, признаки украинского модерна, учетная документация на памятник, предмет охраны памятника архитектуры.

Shvydenko O. BUILDING OF PEOPLE'S COMMISSARIAT OF LABOR IN KHARKOV AS AN OBJECT OF THE CULTURAL HERITAGE OF UKRAINE. The purpose of the article was to consider Building of People's Commissariat of Labor in Kharkov in a complex, as a part of the cultural heritage of Ukraine, that necessary to save for posterity. Based on the literary sources researches, archival and cartographic materials, project documentations of the building and its on-situ investigations, the history of its creation was traced and the characteristics of cultural value were identified. Placed on these materials and Kharkov experience in the restoration of monuments 1920th – 1930th subject of protection architectural monument – Building of People's Commissariat of Labor – was defined. In the conclusions it was noted, that a modern form of basic documents of architectural monument registration documentation doesn't include recommendations for its further preservation, limiting researcher, who explores the monument, to legally fix only ability to prevent harm to its authentic parts.

Key words: Building of People's Commissariat of Labor, Sergey Timoshenko, architectural heritage, modernism, signs of Ukrainian architectural Art Nouveau, monument's registration documentation, subject of protection architectural monument.